

V. J. FEDOSZEJEV, A. Ja. TROCKOVSKIJ, T. I. ZASZLAVSZKAJA:

A GAZDASÁGI KÖRZET SZOCIÁLIS-TERÜLETI SZERKEZETÉNEK KÉRDÉSÉHEZ*

1. A társadalom szociális-területi szerkezete, fogalmi magyarázat

A különböző területi csoportok, az egyes országrészek, a városok és a falvak, a kis- és nagyvárosokban lakók társadalmi különbségeinek felszámolása a szocialista társadalom program-szerű céljai között szerepel. E népességcsoportok életfeltételei valójában rendkívül különbözőek. A földrajzi helyzet, a természeti-klimatikus adottságok erősen befolyásolják a településrendszerek, a termelés, a szociális infrastruktúra és az emberi élet más egyéb feltételei történelmi fejlődésének jellegét. Emellett a fejlődés dinamikáját nem egységesedés, hanem diverzifikáció, vagyis a sokféleség, a területi csoportok életfeltételei sajátos vonásainak az erősödése kíséri. Ilyen körülmények között a szociális különbségek leküzdése csupán azt jelentheti, hogy azonos szociális életfeltételeket biztosítsunk a különböző területi csoportoknak, miközben megőrizzük e feltételek minőségi sajátosságait.

Napjainkban e feladat mind időszerűbbé válik. „Az osztályok közötti különbségek elmosódása természetesen újabb feladatokat állít a társadalompolitika elé. Ez egyre inkább az egyes osztályok kereteit túlhaladó különbségek felszámolására s azokra a problémákra összpontosít, amelyeknek a megoldásához a legalaposabban figyelembe kell venni a társadalom valamennyi csoportjának sajátosságait s érdekeit”¹ – olvashatjuk az SZKP KB XXVI. kongresszusán előterjesztett beszámolójában. A beszámoló külön aláhúzta a területi szociális különbségek felszámolásának szükségességét.

A különböző területi csoportok szociális életkörülményeiben megmutatkozó eltérések tervszerű felszámolása során egyrészt figyelembe kell venni a területi objektumok rendszerjellegét, másrészt pedig azok aktív kölcsönhatásait. Annak érdekében, hogy a társadalomirányítás számára módszertani elveket szolgáltatassunk eme problémakörben, ki kellett dolgoznunk a társadalom szociális-területi szerkezetének koncepcionális alapjait. Munkánk során különböző területi egységeket vizsgáltunk – a falusi településektől a gazdasági körzetekig.²

Területi közösségen a társadalom területi szervezetének olyan teljes és egységes sejtjét szokás érteni, amelynek szerkezeti elemeit az adott népességcsoport, a társadalmi léttér (annak termelési és szociális-jóléti infrastruktúráját is ideértve) általa használt része, valamint a területi irányítás (önkormányzat) szervezete alakítja.

A területi közösségek extern funkciói a szükségletek, az anyagi javak, a termelési és szociális szolgáltatások, az információk és a szellemi javak minél tágabb (átfogóbb) rendszerből való kielégítését ölelik fel. E közösségek intern (szociális) funkciói pedig a bennük fellelhető népesség-

*Dokumentálás: T. J. Zaszlavszkaja, V. J. Fedoszejev, A. Ja. Trockovszkij: K voproszu o szocial'no-territorialnoj sztruktуре ékonomiecseszkogo rajona. Izvesztija Szibirskogo otdelenija AN SzSzsZR, Szerija ékonomieki i prikladnoj szociologii. 1985. I. rész: 1. szám 3–12. pp. 2. rész: 2. szám 35–45. pp. – alapján.

csoportok társadalmilag elfogadható életszükségeinek és a személyiségek fejlődési feltételeinek a megteremtésére irányulnak. Mind a belső, mind pedig a külső közösségi funkciók a helyi szervek által irányított csoportok tevékenységén, továbbá bonyolult társadalmi viszonyok között, e csoportoknak a társadalom más részeivel kialakult kölcsönkapcsolatain keresztül érvényesülnek.

A „területi közösség” fogalmához csatlakoztatható elemek között szerepeltetnünk kell a területi-igazgatási rendszer egyes szintjeit: a szövetségi köztársaságot, a területet (oblasztyot), a háttérterületet (kraj), a várost, a járást és a falut is. A területi közösségek fogalmának lehatárolásához a szakirodalom különféle – köztük sok bonyolult – javaslatot fogalmazott meg.³ A közigazgatási kritériumoknak azonban legalább két lényeges előnyük van az egyéb lehatárolásokkal szemben; egyrészt: a lehatárolt közösségeket stabil határok övezik, másrészt: fejlődésükről kellő mennyiségű statisztikai információ áll rendelkezésre. Ehhez hozzá kell vennünk azonban, hogy a Szovjetunió számtalan területi egysége a népesség nemzetiségi összetételét s ennek következtében fejlődésének történelmi útját tekintve sajátos vonásokat mutat. Végezetül a területi igazgatás egysége úgyszintén fontos tényező a területi-igazgatási struktúra társadalmi-politikai és gazdasági egésze szempontjából.

Az egyes (például városi, járási stb.) közösségi szintek társadalmi-gazdasági viszonyainak és kölcsönhatásainak tartalmát „hasonlóságuk” és „különneműségük” minősége is befolyásolja. Minél jobban megegyezik az egyes közösségek népességi összetétele, a termelés specializációja, a szociális infrastruktúra fejlettsége, rendszerint annál inkább hasonlóak időszerű problémáik és a lehetséges megoldások köre is.

A hasonló területi közösségek kölcsönhatásának alapja jellegzetes társadalmi-gazdasági helyzetük egybeesése. A szocializmusban kölcsönhatásuk olyan formákat eredményez, mint például a jobb gazdálkodási eredményekért folyó szocialista verseny, a tapasztalatcsere, a termelési tervfeladatok, a korlátozott termelési erőforrások elosztása és kölcsönös helyettesítése stb.

Az egymástól lényegesen eltérő típusokba tartozó közösségek közötti kapcsolatokra azonban másféle tartalom a jellemző. Ezekben az esetekben az első helyre a specializációs és kooperációs termelési kapcsolatok, az erőforrások, a termékek, a szolgáltatások és az információk cseréje kerül. Az életkörülményekben megmutatkozó különbségek népességmigrációt váltanak ki; a hasonló területi közösségek között a népességcsere mértéke ugyanakkor viszonylag nem nagy.

A társadalom térbeli szerveződése és szervezettsége szempontjából az eltérő típusú területi közösségek kölcsönhatásának van nagy jelentősége. Ez nem csupán kutatási feladatot jelent, hanem a hosszú távú tervezés, a prognóziskészítés és az irányítás számára is hasznos információkkal szolgál. Avégett, hogy a kölcsönhatások rendszerét adekvát módon érzékeltetni tudjuk, alapos vizsgálat alá kell vennünk a minőségileg különböző területi közösségek kölcsönhatásainak összefüggéseit, a társadalom térbeli rendjét.

Kutatásaink (amelyek eredményeit több monográfiában is publikáltuk)⁴ két alapvető hipotézisre épültek. Az első az volt, hogy a területi közösségeket az egyes szinteken kis számú típuscsoportokra lehet bontani, az ezek közötti különbségek a típusképző ismérvek értékkülönbségeinek többségét megjelenítik, mivel ezeknek az értékeknek a csoporton belüli ingadozása lényegesen kisebb, mint ahogy az az egyes csoportok között tapasztalható. Második hipotézisünk annak feltételezéséből fakadt, hogy amennyiben a szomszédos közösségek – az esetek többségében – társadalmi-gazdasági viszonyaikat tekintve hasonlóbbak egymáshoz, mint azok, amelyek egymástól távolabb helyezkednek el, akkor az ugyanabba a típusba tartozó közösségek területi elhelyezkedését többé-kevésbé kompaktnak kell tekintenünk.

A társadalmi-gazdasági szempontból homogén tipológiai övezetek⁵ hierarchikus rendje alkotja – véleményünk szerint – a társadalom látens szociális-területi szerkezetét. Ahhoz, hogy a területi csoportok élettevékenységének feltételei azonos értékűek legyenek, e struktúra tervszerű irányítására van szükség, ehhez pedig újabb és újabb ismereteket kell gyűjteni róla. Ebből adódik az a tudománynak címzett feladat, hogy feltárjuk e struktúrát, meghatározzuk a vertikális szinteket, az egyes szintek strukturális elemeit, a „horizontális” és a „vertikális” kapcsolatokat. Az első lépésben az a teendőnk, hogy vázoljuk a szociális-területi szerkezetnek az ország területi-igazgatási egységeihez vagy nagyobb térségeihez (szövetségi köztársaságokhoz, gazdasági körzetekhez stb.) fűződő viszonyát.

II. A szociális-területi és a területi-közigazgatási struktúrák kölcsönhatása

A Szovjetunió területi-közigazgatási rendszerét 15 szövetségi köztársaság, 20 autonóm köztársaság, 143 terület (oblaszty) és határterület (kraj), 8 autonóm terület, 10 autonóm körzet, több mint 3 200 járás, 84 szövetségi köztársasági alárendeltségű város, 817 területi és határterületi, 4 923 körzeti és járási alárendeltségű város alkotja. E struktúra elég összetett, az irányításnak több hierarchikus szintje van.

Ami a szovjet társadalom szociális-területi struktúráját illeti, ennek hipotetikus vázlatát ábránkon mutatjuk be, feltéve persze, hogy a végleges forma a részletes vizsgálatok befejezése után módosulhat. (1. ábra).

Mivel a társadalom szociális-területi struktúráját több hierarchikus szint alkotja, a szintek száma kevesebb, mint a területi-közigazgatási rendszer esetében. Ennek következtében az egyes szintek elemeit nem elkülönült közösségek, hanem tipológiai övezetek és alacsonyabb szinten álló tipológiai csoportok jelenítik meg. Ily módon a vizsgált struktúra nem más, mint a társadalmi-gazdasági fejlettség és a lakossági életkörülmények színvonalában különböző közigazgatási strukturális elemek területi elhelyezkedésének koncentrált formában történő megjelenítése.

A szociális-területi struktúrák empirikus vizsgálatában a célunk az, hogy a) feltárjuk a területi közigazgatás sajátos jegyeket tükröző hierarchikus szintjeit; b) az adott közösségek társadalmi-gazdasági viszonyait tipizálva vizsgáljuk az egyes szintek szerkezeti elemeit, ezeket térképen ábrázoljuk, s így jelenítsük meg a társadalmilag homogén, területileg pedig összefüggő övezeteket; c) vizsgáljuk az egyes szerkezeti szintek elemei között fellépő társadalmi, gazdasági, demográfiai és egyéb kölcsönhatásokat; d) elemezzük a szociális-területi struktúrák eltérő szinteken elhelyezkedő elemei közötti kapcsolatokat.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Szibériai Tagozatának Közgazdasági és Ipari Termelés-szervezési Intézetében, a társadalomkutatási osztály irányításával folyó vizsgálatokban az előbb említett kérdésekre keressük a választ. Tanulmányunkban a továbbiakban a nyugat-szibériai gazdasági körzet szociális-területi struktúráját érintő két kérdésre összpontosítjuk figyelmünket. Az első gondolatkörben a legfelső szint felépítését vizsgáljuk, a legátfogóbb tipológiai elemeket tárjuk fel, majd a második lépcsőben egyetlen elemnek, az agráripari övezetnek a belső felépítésével foglalkozunk.

A mindkét kérdésre adandó válasz szempontjából azonban mindenekelőtt a városnak és a falunak a szociális-területi struktúrában elfoglalt helyét érdemes tisztázni.

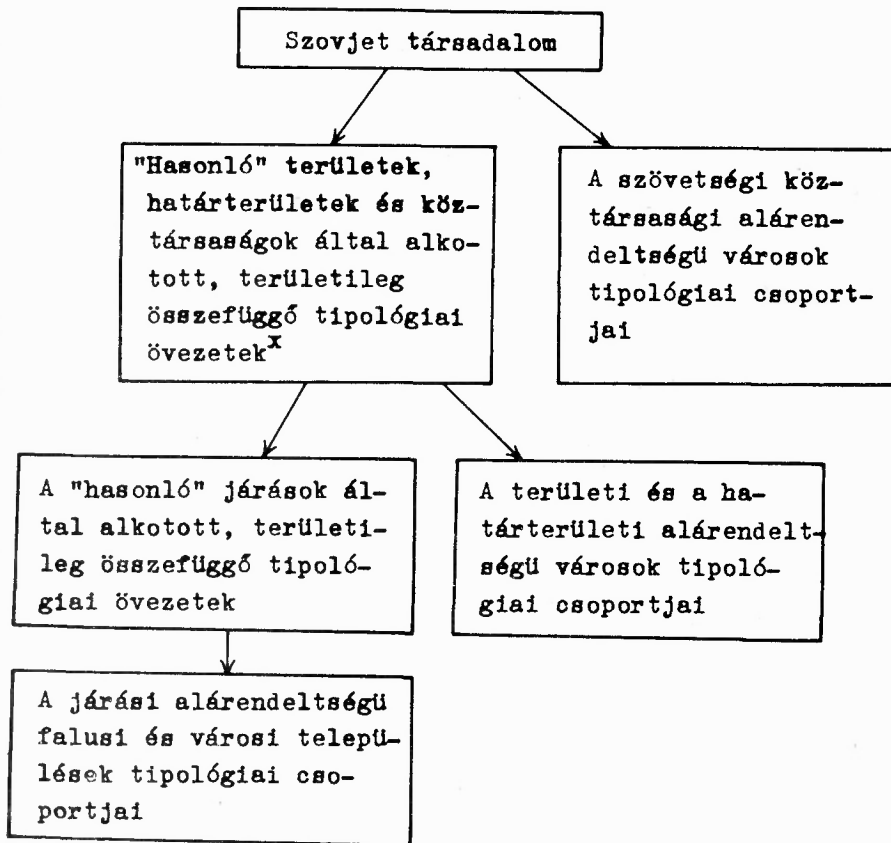
III. A város és a falu helye a társadalom szociális-területi struktúrájában

Természetszerűleg feltételezzük, hogy a társadalom szociális-területi struktúrájának legfelső szintjét a létüket tekintve történelmi mélységekben gyökerező, napjainkban azonban egymást feltételező és az ismert módon egymással ellentmondásban álló városi és falusi közösségi típusok alkotják. Három lényeges kritérium alapján a „város–falu” dichotómiájának nagy társadalmi jelentőségét az adja, hogy elemeik különböző jegyeket mutatnak. Először: a város és a falu a társadalom térbeli szerkezetében egymást kölcsönösen kiegészítő funkciókat lát el, ami miatt – bizonyos feltételezéssel – e két településformát a társadalom funkcionális-területi alrendszerének is tekinthetjük. Másodszor: a város és a falu minőségileg eltérő környezeti feltételeket teremt az adott népességcsoport életmódja és élettevékenysége számára, következképpen különböző társadalmi-gazdasági közösségi típusokat produkál. Harmadszor: a városi és a falusi települések viszonylag el is különülnek egymástól, ami jogállásukban, a városok és a falvak igazgatásának különválasztásában nyilvánul meg. Ezek a körülmények magyarázzák azt a döntésünket, hogy a várost és a falut a szociális-területi struktúra két legnagyobb alapvető blokkjaként szerepeltessük.

A városok és a falvak, az ipar és a mezőgazdaság között a fejlett országok többségében lejártszódó integrációs folyamatok ugyanakkor érzékelhetően módosítják a társadalmi-gazdasági viszonyokat, a város és a falu relatív elkülönülését. Egyfelől a falusi települések egy része olyanmire összenő a városokkal, hogy függetlenül közigazgatási jogállásuk változatlanágától, a falvak gyakorlatilag egy ipari-városi alrendszer részeivé válnak. Másfelől a falusi körzetek kisvárosi központjai és

A szovjet társadalom szociális-területi struktúrája

/kiinduló hipotézis/

Megjegyzés: ^xIde értendők a területi /oblaszty/ beosztással nem rendelkező szövetségi köztársaságok /Észtország, Lettország, Litvánia és Moldávia/, továbbá az autonóm köztársaságok.

1. Ábra

vonzáskörzetei között erősödnek a kapcsolatok. E városok fő funkciója lényegében a falvak ellátása lett: ide települt a mezőgazdasági építőipar, a mezőgazdasági gépellátó és javító szolgáltatás, itt dolgozzák fel a mezőgazdasági nyersanyagokat, itt található a falusi lakosságot ellátó szociális intézmények.

Ezek a folyamatok a városi és falusi közösségek termelési és társadalmi funkcióinak az átrendeződését eredményezik, hajdan volt kapcsolatok sorvadnak el, majd meg is szűnnek, egyidejűleg új kontaktusok épülnek ki és erősödnek meg. Ugyanakkor a közösségek integrációs folyamatait

kifejező társadalmi-gazdasági jellemzők is megváltoznak. Fokozódik a feltételek, az életmód és az életminőség hasonlósága a falvak és az azokat kiszolgáló városok, a városok központjai és a falusias jellegű peremterületek között. De egyszersmind az életkörülményeket tekintve nőnek is a különbségek az agrár- és az ipari jellegű térségek, a kis- és a nagyvárosok között.

A folyamatokat elemezve, a szovjet kutatók egy része arra a következtetésre jut, hogy a város és a falu közötti társadalmi különbségek felszámolásának kérdéséhez a Szovjetunióban gyakorlatilag már megoldották. Azzal érvelnek, hogy e probléma megoldásához a falusi életkörülmények megváltozása mellett az is hozzájárult, hogy a város és a falu térben közeledett egymáshoz, továbbá fokozódott társadalmi-gazdasági integrálódásuk is. A csoportos településrendszerek kialakítása, a Szovjetunió egységes településrendszerének létrejötte – állítják e szerzők – a falu gyors ütemű szociális fejlődését eredményezi. Avagy, fordított esetben, a falusi lakosság életfeltételei javításának fő útja a gyors városfejlesztés lehet, ennek során a városokban a falusi lakosság számára vonzó munkahelyek és a szociális ellátás széles skálája épül ki. Ezért, annak érdekében, hogy felszámoljuk a falunak a várostól való történelmileg kialakult elmaradását, azt javasolják, hogy a nem termelő beruházások nagy részét továbbra is a városokba telepítsék.⁶

Az intézetünk társadalomkutatási osztályán végzett nyugat-szibériai falukutatás eredményei nemcsak hogy nem igazolták e nézetet, hanem annak helytelenségét bizonyították. A publikált statisztikai adatok szerint az 1918–1965 közötti időszakban a szociális infrastruktúra-fejlesztésre fordított állami beruházások egy főre vetített összege a városokban tizenegyszer volt magasabb, mint a falvakban.⁷ Számításaink szerint a nem termelő beruházások egy főre jutó színvonala napjainkra a nyugat-szibériai falvakban és városokban gyakorlatilag kiegyenlítőddött; ezt az utóbbi évtizedek vívmányának kell tekintenünk. A falusi életviszonyok történelmileg kialakult elmaradása a városhoz képest azonban még mindig jelentős. Emiatt tovább kell növelni a falvak részesedését a szociális jellegű társadalmi ráfordításokból.

A város és a falu térbeli integrációja, meggyőződésünk szerint, nem eredményezi a város és a falu egybeolvadását, a falu (s ezzel együtt a reá jellemző problémák) megszűnését, csupán a társadalom és a gazdasági körzetek többségének legfelsőbb szociális-területi struktúrájában vezet változásokhoz. Az integrációs folyamatok következményeként a társadalmi-gazdasági homogenitás és a viszonylagos területi-funkcionális elkülönültség tulajdonságai a közigazgatási kritériumok alapján elhatárolt városi és falusi alrendszerekről az újonnan megalkotott szociális-területi rendszerekre helyeződnek át, amelyeket – első megközelítésben – agráripari és nem agrár térségeknek (szektoroknak) nevezhetünk. A „város – falu” történelmi dichotómiája és az „agráripari – nem agrár szektorok” napjainkban formálódó megosztottsága közötti összefüggéseket az 1. táblázat mutatja.

Az agráripari térségek rendszerképző tényezőit a termelési szféra és az agráripari ágazatok elemei, továbbá a szociális szféra és a falusi lakosság ellátása közötti kapcsolatok alkotják. E térség integrálására és viszonylagos önállóságára külső funkcióinak jellege éppúgy hatással van, mint a szociális infrastruktúra, a társadalmi viszonyok, a népesség összetételének, életmódjának és tudati viszonyainak sajátosságai. Ami a nem agrár térséget illeti, a legfelső szociális-területi szint kialakításában alaphipotézisünk a faluhoz és a mezőgazdasági termeléshez fűződő kapcsolatok hiánya volt. Ezért tekinthetjük ezt a térséget társadalmi-gazdasági szempontból heterogénnek.

A két szociális-területi tagozódási forma viszonya

1. táblázat

A területi-közigazgatási rendszer makroelemei	A legfelsőbb szociális-területi szerkezet elemei	
	Agráripari térségek	Nem agrár térségek
Falu	Agrár és agráripari jellegű falusi területi közösségek összessége	Ipari jellegű vagy városi agglomerációhoz tartozó falusi területi közösségek összessége
Város	Falvak ellátási központjaiként funkcionáló városi települések	Ipari és sokfunkciójú városok

Hipotézisünket a nyugat-szibériai régió példáján verifikáltuk. E körzet az OSZSZSZK területének 11%-át, lakosságának pedig 7,4%-át adja. A körzetben 64 város és 193 járás található. Nyugat-Szibéria régi benépesültségű és gazdaságilag birtokba vett körzetei mellett szép számmal vannak olyan területek is, amelyek gazdasági hasznosítása a jövő feladata lesz. Nyugat-Szibéria szociális-területi szerkezetének elemzését ezek a sajátosságok különösen érdekessé teszik.

Hogy e struktúra legfelső szintjén blokkokat képezhessünk, s ellenőrizhessük azt a hipotézisünket, miszerint a rendszertulajdonságok a faluról az újonnan kialakuló agráripari térségre helyeződnek át, két egymással összefüggő feladatot kellett megoldanunk. Egyrészt elemeztük a nyugat-szibériai városálózatot a falvakkal és a mezőgazdasággal megmutatkozó kapcsolatok intenzitása alapján. Majd gazdasági, társadalmi és demográfiai fejlődési mutatók segítségével tipizáltuk a falusi körzeteket.

IV. A városok osztályozása falusi és mezőgazdasági kapcsolataik alapján

A falvak termelési és szociális ellátásában való részvétel alapján készült várostipológiánk kidolgozása során egyrészt azt vettük figyelembe, hogy a város gazdasága milyen mértékben vesz részt az ellátásban, másrészt pedig azt, hogy mekkora a falunak és a mezőgazdaságnak általuk nyújtott szolgáltatások mennyisége.

Az első ismerv értékelésére 15 egymásra épülő statisztikai mutató lineáris kombinációjából képzett komplex mutatószámot dolgoztunk ki. Egy statisztikai mutató a városban foglalkoztatott mezőgazdasági dolgozók arányát érzékeltette, a többi 14 pedig a falunak és a falusi lakosságnak nyújtott termelési, anyagi-ellátási és szociális-kulturális szolgáltatások arányát fejezte ki a város gazdasági ágazataiban. Az elemzések azt mutatták, hogy a felsorolt mutatók többsége elég szoros kapcsolatban áll azzal az általános tényezővel, amely a város falusi orientációját jellemzi, vagyis ez a tényező statisztikailag kompakt. Beigazolódott tehát az a hipotézisünk, hogy a faluhoz és a mezőgazdasághoz való kötődés foka egységes minőségi jellemzővel határozható meg; a régió városai e szerint differenciálódnak.

Ezen ismerv alapján Nyugat-Szibéria városait automatikus osztályozással 10 csoportba soroltuk, majd a szakértők megkérdése után 3 nagy osztályt képeztünk, amelyeket feltételesen „agráripari”, „ipari-agrár” és „ipari” megnevezéssel illettünk.

Az első osztályba a teljesen a falusi és mezőgazdasági ellátásra orientálódott városok, a másodikba az átlagos kapcsolatokkal rendelkező városok tartoznak, a harmadik osztályba pedig azok a városok kerültek, amelyek gazdasága csekély mértékben kötődik a faluhoz és a mezőgazdasághoz. E város csoportok néhány jellemzőjét a 2. táblázat szemlélteti.

A második ismerv alapján két városi alcsoportot alakítottunk ki: az egyikbe kerültek azok a városok, amelyekben a falunak nyújtott szolgáltatások volumene nagy, a másikba pedig azok, amelyekben közepes vagy alacsony volt.

A két ismerv alapján végzett osztályozást összevetve azt tapasztalhattuk, hogy azok az agráripari és ipari-agrár városok, amelyek falunak nyújtott szolgáltatásai kis volumenűek, méretüket tekintve minden esetben kis vagy közepes nagyságúak. Az ipari városok eme ismérvek alapján ugyanakkor két alcsoportra oszthatók: a) szűk profilú városok, amelyekben a falvak fejlődésére csekély hatást gyakorló kitermelőipar vagy közlekedés van túlsúlyban; b) sokfunkciójú nagyvárosok, amelyek – függetlenül attól, hogy nem a falu ellátására orientálódnak –, hatalmas méreteik miatt nagy volumenű szolgáltatási kapacitásokkal rendelkeznek. Mindent egybevetve tehát az ellátásban való részvételük alapján a következő négy várostípust alakítottuk ki: agráripari, ipari-agrár, sokfunkciójú és a tulajdonképpeni ipari.

Az *agráripari* várostípust 24 kisváros alkotja, egyharmadának népessége nem éri el a 20 ezer főt. Kivételek nélkül járásközpontok. E városokat kifejezetten a falu termelési és szociális ellátására, a mezőgazdasági termékek felvásárlására és feldolgozására, a mezőgazdasági szakképzésre, a falu gazdasági és politikai igazgatására való orientáció jellemzi. A városok kis mérete miatt azonban a falunak nyújtott szolgáltatások volumene rendszerint nem nagy.

Az *ipari-agrár* várostípusba szám szerint kevés, mindössze 10 város tartozik. A falusi ellátásra való orientálódás szempontjából köztes pozíciót foglalnak el. Méretük rendszerint meghaladja

A nyugat-szibériai városok differenciálódása a falusi és a mezőgazdasági ellátási orientáció szerint

2. táblázat

Megnevezés	Osztály		
	agrár- ipari város	ipari-agár város	ipari város
A mezőgazdasági termelési ellátásban foglalkoztatottak száma tízezer foglalkoztatottra	302	110	28
A mezőgazdasági termelésben foglalkoztatottak száma tízezer foglalkoztatottra	323	83	34
A mezőgazdasági termelés felvásárlásában és a falusi kereskedelemben foglalkoztatottak száma tízezer foglalkoztatottra	277	177	15
A mezőgazdasági igazgatásban foglalkoztatottak száma tízezer foglalkoztatottra	24	12	8
A mezőgazdasági termékek feldolgozását végző ipari foglalkoztatottak aránya, %	27	12	4
A falusi lakosság által igénybevett szolgáltatások aránya	69	29	17
– Kórházi ellátás, %	38	36	14
– Rendelőintézeti ellátás, %	25	13	5
– Szolgáltatóipari kombinátok, %	47	30	5
Faluban munkába lépő szakiskolai végzettség aránya, %	47	30	17

az agrár- és ipari városok városok nagyságát, termelési szférájuk fejlettebb. A falunak nyújtott termelési szolgáltatások, a mezőgazdasági termékek feldolgozásának abszolút volumene rendszerint nem nagyobb, mint az agrár- és ipari városokban, azonban e tevékenységfajták aránya az össztermelésben az előzőhöz képest fele, harmada. Ellátási szférájuk és szakoktatási intézményeik falusi orientációja jelentős.

A sokfunkciójú várostípusba a régió 8 nagyvárosa tartozik, ezek népessége 250 ezer és 1 500 ezer között szóródik. Közülük hat területi vagy határterületi központ, kettő pedig több járársra kiterjedő nagy vonzáskörzet központja. Ipari, közlekedési, építőipari és nagykereskedelmi potenciáljuk igen jelentős. E városok fontos tudományos és kulturális központok is, igen fejlett szociális-kulturális infrastruktúrával rendelkeznek. Nem csupán ipari nagyvállalataik vannak, amelyek termékei az ország más részeibe és külföldre is eljutnak, hanem a három tudományos akadémia tudományos kutatóintézetei, több tucat felsőoktatási intézmény, drámai és operai színházi társulatok is működnek bennük. A sokfunkciójú városok tevékenységében a falusi ellátás szerepe jelentéktelen, az ipari foglalkoztatottaknak mindössze 3%-a, az építőipari foglalkoztatottaknak pedig 13%-a sorolható e tevékenységfajtákhoz.

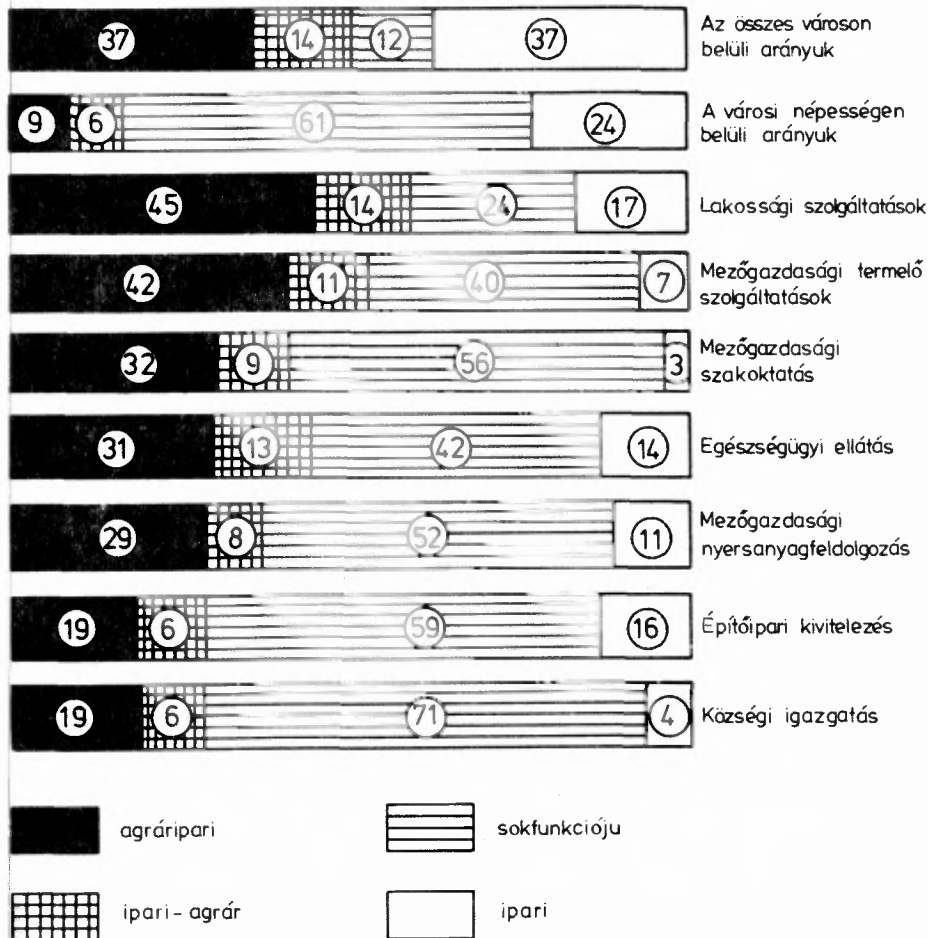
A falusi ellátással szinte semmiféle kapcsolatot nem mutató ipari várostípusba – az agrár- és ipari típushoz hasonlóan – 24 város sorolható. Ezek kis-, közepes és nagyvárosok, rendszerint kitermelőipari központok. Egy részük térben igen távol van a mezőgazdasági övezetektől (pl. az északi tyumenyi terület), mások „zárványként” mezőgazdasági környezetben találhatók.

Milyen szerepet játszanak az említett várostípusok a falufejlesztésben? Másképpen fogalmazva, a falusi lakosság ellátásában milyen részarányban vesznek részt az egyes várostípusok? E kérdésre a választ a 2. ábrán találjuk meg.

Azt láthatjuk, hogy Nyugat-Szibéria várostípusai a falu termelési és szociális ellátásában különböző mértékben vesznek részt.

Az agrár- és ipari városok, amelyek a régió városainak 37%-át, a városi népességnek pedig csupán 9%-át teszik ki, a falusi szolgáltatások 19–45%-át adják. Az összes város 14%-a, a városi népesség 6%-a szervezi a falunak nyújtott szolgáltatások 6–14%-át. Ezek a városok tehát nagymértékben orientálódnak a falu ellátására, kis méreteik, alacsony népességszámuk miatt azonban a falu fejlesztésére.

A KÜLÖNBÖZŐ TÍPUSÚ VÁROSOK SZEREPE A NYUGAT-SZIBÉRIAI FALVAK ELLÁTÁSÁBAN %

2. Ábra

tésére gyenge hatást gyakorolnak. A 8 sokfunkciójú központban (a városok 12%-ában) él a régió városi népességének 60%-a. S noha a falu ellátása e várostípus tevékenységi körében érzékelhetően szinte alig jelenik meg, a falufejlesztésre gyakorolt hatása ennél azonban sokkal jelentősebb. A mezőgazdasági termelési szolgáltatásokban, a falusi népesség egészségügyi ellátásában részesedésük 40–42%, a mezőgazdasági termékek feldolgozásában, a falusi beruházásokban, a mezőgazdasági szakemberek képzésében ennél is magasabb, 52–59%. A „tisztá” ipari városok szerepe – ezekben él

a városi népesség 24%-a – a falvak ellátásában elég korlátozott, mivel szolgáltatásaik döntő része az ipari jellegű járások lakossága és gazdasága felé irányul.

Az elmondottak alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy:

1. A nyugat-szibériai városok, a faluhoz fűződő viszonyaik alapján heterogének. Az agrár-
ipari típusba tartozó városok egy része a faluval „szerves egységet” alkot. Ezért a hosszú távú társas-
dalmi-gazdasági tervezésben e városokat és a falvakat egységesen a régió agráripari térségének része-
ként kell kezelni.

2. Az agráripari térség (szektor) elkülönültsége a régió más részeitől csak viszonylagos.
Ezt az a tény is bizonyítja, hogy a falu termelési és szociális szolgáltatási szükségleteinek több mint
felét a nem agráripari térség városaiban elégíti ki.

3. A sokfunkciójú, valamint a ténylegesen ipari városok és a falvak kapcsolatait az agrár-
ipari térség szempontjából külsődlegeseknek kell tekintenünk. E megállapításunkat egyrészt az
támasztja alá, hogy e városok foglalkoztatottjainak csak csekély aránya tevékenykedik a falut ellátó
ágazatokban, másrészt az igazolja, hogy az agráripari és az egyéb várostípusok falunak nyújtott
szolgáltatásai minőségükben igen különbözőek. A falusi lakosság napi szolgáltatási szükségleteinek
nagyobb részét a közeli agráripari városokból elégíti ki, a más várostípusok nyújtotta szolgáltatások
alkalmi jellegűek.

4. Arra a kérdésre, hogy a régió szociális-területi struktúrájának melyik eleméhez is sorol-
juk az ipari-agrár városokat, egyértelműen nem adhatunk választ anélkül, hogy ne vennénk figye-
lembe elhelyezkedésüket, mivel azok nem csupán a mezőgazdaságban, hanem a kőolajkitermelés-
ben, az erdőgazdaságban, a geológiai feltárásokban és más ágazatokban foglalkoztatott falusi dolgo-
zókat is ellátják szolgáltatásaikkal.

5. Mivel a régió több sokfunkciójú nagyvárosa a falusi körzetektől távol helyezkedik el,
nem képesek a lokális városi ellátó központoktól fogyasztókat elszívni. Az agráripari városok falusi
ellátásból való alacsony részesedése a nyugat-szibériai kisvárosok fejletlenségét mutatja.

Fordította: Horváth Gyula

JEGYZETEK

1. Az SZKP XXVI. kongresszusa. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1981. p. 68.
2. E koncepció alapkérdéseit l. Metodologija i metodika szisztemnogo izucsenija szovetszkij derev-
ni. Novoszibirszk, Nauka, 1980. pp. 11–26.; ZASZLAVSZKAJA T. I.: Teoreticeszkije vop-
roszű iszszledovanija szocial'no-territorial'noj sztrukturű szovetszkogo obscsesztva. – In:
Szocial'no-territorial'naja sztruktura goroda i szela. Novoszibirszk, 1982. pp. 5–31.
3. Leggyakrabban a határovezetek rendje és a város vonzáskörzetből való elérhetősége a lehatárolás
kritériuma.
4. L. pl. Razvitie szel'szkih poszelenij (lingviszticeszkij metod tipologicseszkogo analiza szocial'nűh
ob'ektov). Moszkva, Sztatisztika, 1977.; Szocial'no-demograficseszkoe razvitija szela. Regio-
nal'nűj analiz. Moszkva, Sztatisztika, 1980.; Szocial'no-territorial'naja sztruktura goroda i
szela (opűt tipologicseszkogo analiza). Novoszibirszk, Nauka, 1982. stb.
5. A tipológiai övezet (tipozona) fogalmán az egy szociális-területi típushoz tartozó, területileg egy-
befüggő körzetcsoportot értünk.
6. Ehhez hasonló véleményeket ld. pl.: Problemű preodolenija szocial'no-ékonomicseszkij razlcsij
mezsdu gorodom i derevnej (tezisű Vseszozjuznój naucsnoj konferencii). Moszkva, In-t éko-
nomiki AN SzSzsZR. 1975. pp. 111–117.; HODZSAEV, D. G. et al.: Szisztéma raszszenija
v SzSzsZR (Voproszű kompleksznogo planirovanija). Moszkva, Ékonomika, 1977. 53., pp.
73–76.
7. SZMIDOVICS, SZ. G. (szerk.): Razvitie szeti opornűh centrov RSzFSzR. Moszkva, Sztatisztika,
1979. p. 81.